

**Coregrafia și etnocoreologia
maghiară din Transilvania
în mileniul trei
II.**

NUANȚE ALE DIVERSITĂȚII

Coordonatori serie:

Horváth István

Jakab Albert Zsolt

Coregrafia și etnocoreologia maghiară din Transilvania în mileniul trei II.

Editor:
Könczei Csongor

INSTITUTUL PENTRU
STUDIAREA PROBLEMELOR
MINORITĂȚILOR NAȚIONALE

CLUJ-NAPOCA, 2015

Lector

dr. Corina Iosif, etnolog, etnomuzicolog,
cercetător la Institutul „Arhiva de Folclor a Academiei Române” – Filiala Cluj

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României**Coregrafia și etnocoreologia maghiară din Transilvania în mileniu trei /**

Könczei Csongor (ed.). - Cluj-Napoca : Editura Institutului pentru
Studierea Problemelor Minorităților Naționale: Kriterion, 2010-
vol.

ISBN 978-606-92512-4-9 ; ISBN 978-973-26-1017-6

Vol. 2. - Cluj-Napoca : Editura Institutului pentru Studiarea
Problemelor Minorităților Naționale, 2015. - ISBN 978-606-8377-37-7

I. Könczei, Csongor (ed.)

793.31(=511.141)(498.4)

Traducere: Lóránd Rigán

Corectură: Anca Sârbu

Design și copertă: Elemér Könczey

Tehnoredactare: Ferenc Sütő

Tipar: IDEA Design + Print, Cluj-Napoca

© Institutul pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale

*Opiniile exprimate în textul de față aparțin autorilor și ele nu reflectă în mod obligatoriu
punctul de vedere al ISPMN și al Guvernului României.*

Cuprins

Prefață (Csongor KÖNCZEI) 9

Anca GIURCHESCU

Intersecții și confluente. (Amintiri legate de György Martin). 11

Dans – Limbă – Comunitate

Csilla KÖNCZEI

Spre un model de teoria dansului.

Gânduri despre analogii și diferențe dintre dans și limbă. 33

Zoltán KARÁCSONY

„Față-n față”. Despre cele două stiluri de executare

a dansului fecioresc din zona Călatei 59

Sándor VARGA

Influența turismului asociat cu fenomenul *táncház* asupra legăturilor

sociale și raportarea la tradiție ale unui sat transilvănean. 109

Csongor KÖNCZEI

Influența dansului scenic asupra culturii dansului popular tradițional –
activitatea „maestrilor dansului popular” în satele transilvănene

de la cumpăna dintre secole 135

Reuniune dansantă, revitalizare a tradițiilor, distracție, fenomen social – 35 de ani ai Caselor de Dansuri Populare (*Táncház*) din Ardeal

István PÁVAI

De unde provine fenomenul *táncház*? 149

Katalin SIMONFFY

Táncház și KALÁKA 161

Erzsébet ZAKARIÁS

Amintiri despre începuturile mișcării *táncház* în Transilvania.

Casa de dansuri populare Vasasdin Cluj. 169

Ferenc POZSONY

Cultură populară organică și cultură populară organizată

în cadrul mișcării *táncház* 179

Csongor KÖNCZEI

Fenomenul *táncház* („casa dansului popular”) în Transilvania la 35 de ani –

o trecere în revistă succintă din punct de vedere istoric 191

Postfață – Etnocoreologia ca dialog (Corina IOSIF). 201

Abstract 205

Lista autorilor 207

In memoriam Anca Giurchescu

Influența turismului asociat cu fenomenul *táncház** asupra legăturilor sociale și raportarea la tradiție ale unui sat transilvănean¹

Sándor VARGA

Introducere

În domeniul etnologiei este deja un truism constatarea că, pe teren, interacțiunile cercetătorului influențează, în mod inevitabil, comunitatea cercetată, pre-

* Din rațiuni metodologice, reluăm aici comentariul care însoțește termenul *táncház*, păstrat în varianta sa maghiară, și care apare în volumul I din seria coordonată de Csongor Kőnczei, *Coregrafia și etnocoreologia maghiară din Transilvania în mileniul trei*, volum ce prin tematica sa a ridicat același tip de probleme ale traducerii din maghiară în română ca și volumul de față. „Denumirea de *Táncház*, ca și tipul de eveniment pe care această instituție îl găzduiește au fost preluate în anii 1970 de către unii tineri intelectuali maghiari, care, luând ca model *Táncház* din comuna Sic (din Câmpia Transilvaniei), au organizat în 1972, în Ungaria, iar din 1977 și în Transilvania o mișcare de tip revival, care avea ca scop «reînvierea unui obicei tradițional», cel al *Táncház* sătesc, de data aceasta la oraș. Termenul *Táncház* acoperă în cultura maghiară un fenomen social și cultural fără echivalent în culturile vecine, cum sunt, de exemplu, cea română, cea slovacă sau cea sârbă. Traducerea în limba română a termenului (ca de altfel și în cea slovacă, sârbă sau chiar engleză sau franceză) a pus probleme încă de la început. La sfârșitul anilor 1970, când puterea comunistă a încercat să controleze fenomenul *Táncház*, și ca urmare să instituționalizeze «mișcarea», s-a încercat pentru prima dată traducerea termenului, prin «Casa Dansului Popular». Denumirea a fost acceptată ca atare, dar ea nu acoperă varietatea socială și culturală, rurală, dar și urbană a fenomenului *Táncház* [...]. Îmi asum răspunderea de a propune integrarea termenului maghiar originar în alte limbi, cu funcție de neologism, deoarece mi se pare mai important a restitui cititorului nemaghiar conținutul acestui fenomen dimpreună cu termenul care i-a fost aplicat simultan, în limba sa de origine.” (Kőnczei 2010: 55–56, nota 9).

1 Cercetarea aflată la baza lucrării a fost finanțată prin proiectul OTKA (Fondul de Cercetări Științifice din Ungaria) NK nr. 77922. Lucrarea apărută mai devreme, semnată împreună cu Kata Stein, pe aceeași temă: Stein – Varga 2010.

cum și reprezentările culturale ale acesteia (Kaschuba 2004: 60, 169–170; cf. Vidák 2011). Spre deosebire de practica internațională, etnografiile maghiari au publicat până acum puține texte în care să reflecteze asupra activității lor de cercetare din această perspectivă (cf. Bakó 2004; Papp 1999; Zemléni 2000).² Pe lângă acestea, în calitatea noastră de cercetători ai dansului, trebuie să ne confruntăm și cu propriile noastre insuficiențe metodologice, și anume cu faptul că metodologia cercetării de teren a folcloristicii maghiare a dansului a rămas neelaborată până astăzi³ – ceea ce este straniu inclusiv pentru că, dintre cercetătorii etnografi, tocmai noi suntem cei care ne desfășurăm activitatea, în cea mai mare parte, pe teren.⁴

Relațiile dintre cercetarea dansului popular și mișcarea din jurul *táncház* a fost foarte strânsă de la bun început. Cercul lui György Martin chiar a și contribuit

- 2 În opinia mea, numărul redus al publicațiilor se datorează faptului că această temă este asociată cu mai multe domenii sensibile: pe de o parte, pune sub semnul întrebării perspectiva statică și deseori estetizantă ce caracterizează disciplina noastră științifică până în prezent, pe de altă parte, aceasta ne îndeamnă și la autoreflexie – iar confruntarea cu sine însuși poate fi incomodă pentru cercetător, prin recunoașterea faptului că prezența, respectiv „activitatea” sa pot exercita și o influență negativă asupra comunității cercetate. În schimb, dacă trecem în revistă cercetările referitoare la relația dintre turiștii interesați de fenomenele din domeniul folclorului și satele vizitate de către aceștia, imaginea devine mai favorabilă. Lucrările publicate în volumul de studii coordonat de Margit Feischmidt se ocupă, implicit sau explicit, de acest subiect (Feischmidt, coord., 2005). Vezi și studiile publicate de Zoltán Fejős, Flóra Kovács, Péter Molnár, Ildikó Sándor și Zoltán Szabó (Fejős 1992; Kovács 2000; Molnár 2011; Sándor 2006; Szabó 1998, 2006).
- 3 În 1992, Péter Niedermüller menționează acest lucru ca fiind unul dintre neajunsurile cercetării etnografice maghiare în întregul ei (Niedermüller 1992: 364).
- 4 Potrivit experienței mele, majoritatea cercetătorilor noștri ai dansului, amatori și profesioniști deopotrivă, omit să folosească pe parcursul activității lor de cercetare acele abordări metodologice pe care etnologii le-au elaborat în urma marii schimbări de paradigmă intervenite în domeniul științelor sociale în anii 1920 (cf. Kürti 1995; Felföldi 1999: 57–62, 63–65). Importanța cunoașterii acestor abordări este foarte accentuată în cadrul practicii cercetărilor etnologice și antropologice internaționale. Numeroase volume și capitole de volume publicate în ultimii patruzeci-cinczeci de ani se ocupă tocmai acest subiect (Babbie 2008; Emerson–Fretz–Shaw 1995; Faubion–Marcus 2009; Junker 1960; Kaschuba 2004: 167–182; Lawless–Sutlive–Zamora 1983; Naroll–Cohen 1973; Spradley 1979, 1980; Royce 1977; Wolcott 2005). În afara manualelor referitoare la culegerea dansurilor populare maghiare (Kaposi 1956; Morvay 1953; Pesovár 1983), au apărut doar un număr de patru lucrări metodologice, de dimensiuni reduse, referitoare la tehnica specială folosită de folcloriștii dansului în culegerea datelor, adică la filmare (Martin 1983, 1998: 590–595; Pálffy 1990, 1991). Dintre aceste lucrări, niciuna nu reflectează asupra problemelor menționate mai sus. De asemenea, problemele indicate între timp de către specialiștii din domeniul filmării etnografice, respectiv din cel al antropologiei vizuale (Ruby 1996; Tari 2002: 171–178, 184–185, 190–193) au rămas fără răspuns din partea folcloristicii maghiare a dansului.

la nașterea mișcării *táncház* (Halmos 2006: 15). Ulterior, foarte mulți dansatori au devenit cercetători; de fapt, nici nu cunoaștem astăzi vreun cercetător al dansurilor populare care să nu fi dansat mai înainte într-un ansamblu popular sau în altul.⁵ Mișcarea *táncház*, inițată în anii 1970 în Ungaria, care a pătruns mai târziu și în Transilvania, a reprezentat o formă „tare”⁶ a păstrării tradițiilor și a răspândit această formă la nivel național și chiar internațional. Dansurile din Câmpia Transilvaniei, care au devenit cunoscute la nivelul întregii țări în această perioadă, nu au pierdut din popularitate nici în ultimele două decenii. În Ungaria, nici astăzi nu are loc ediție *táncház* organizată cu lăutari de la care să lipsească dansurile din Câmpia Transilvaniei, dansatorii respectivi, păstrători ai tradițiilor din Câmpia Transilvaniei, sunt invitații permanenți ai diferitelor festivaluri de dansuri populare organizate în țară etc. (cf. Halmos 2006: 14). În paralel cu aceste fenomene, începând din anii 1980, și activitatea de cercetare capătă periodic impulsuri noi. Pe lângă cercetătorii etnografi, și amatorii însuflețiți au început să viziteze satele cu scopul cunoașterii și al documentării elementelor de tip *survival* ale culturii țărănești a dansului și a celei muzicale.⁷ Acest interes crescut a devenit motorul unor procese de schimbare culturale și sociale în cadrul comunităților tradiționale rurale.⁸

În ceea ce privește tema de cercetare propusă, mă pot considera implicat din ambele direcții. Prima mea întâlnire cu locuitorii satului Dombostelke⁹ în

- 5 Relația foarte strânsă dintre cercetarea dansurilor populare și mișcarea *táncház* este semnalată și de faptul că, într-un articol din 1998, László Felföldi vorbește despre știința aplicată a dansului ca despre un potențial domeniu de cercetare nou și de sine stătător (Felföldi 1998).
- 6 În descendența lui Iván Vitányi, Tamás Hofer distinge două forme ale păstrării tradițiilor: cea „slabă” (relaxată și distractivă, transferul aplicat pe scenă al tezaurului folcloric conceput ca mijloc de divertisment) și cea „tare”. (Aceasta din urmă se referă la însușirea și interpretarea elementelor arhaice în forme aproape neschimbate. Din această categorie fac parte modurile de păstrare a moștenirii folclorice propagate de Bartók, Kodály și, mai târziu, de cercetătorii din cercul lui György Martin. Hofer 1989: 71.)
- 7 În mod interesant, „mitul cercetătorului de teren” a luat naștere și în cercul dansatorilor populari maghiari, similar modului în care acest mit s-a constituit în rândul cercetătorilor etnografiei în epoca de după Malinowski (cf. Kaschuba 2004: 61).
- 8 Trebuie menționat aici faptul că sătenii localnici nu fac diferență între vizitatori. Indiferent dacă o persoană vizitează satul ca să cerceteze sau pentru distracție, cei interesați de fenomenele din domeniul folclorului sunt incluși, de regulă, în aceeași categorie. Denumirile folosite pentru aceștia sunt cele de „oaspete”, „străin”, respectiv de „maghiar” și „din Ungaria”.
- 9 Datele și relațiile incluse în acest studiu ar putea să lezeze anumite sensibilități personale sau să exercite o influență negativă asupra unor relații sociale locale. De aceea, am schimbat numele satului și nu menționez numele surselor mele, ci doar genul și vârsta acestora.

calitatea de dansator popular datează din anul 1993, după care am ajuns să îi vizitez ca turist în cadrul mișcării *táncház* un an mai târziu. Începând din anul 1997 desfășor o activitate de cercetare continuă în acest sat. În paralel cu acestea, ca dansator activ până în prezent, continui să și predau dansurile tradiționale ale satelor din Câmpia Transilvaniei (printre care cele din Dombostelke). În ultimul deceniu și jumătate am organizat în repetate rânduri vizite în Ungaria ale dansatorilor păstrători ai tradițiilor din Dombostelke, respectiv am activat ca ghid al celor interesați de aceste dansuri în regiunea Câmpiei Transilvaniei.

În cadrul studiului de față mi-am propus să descriu efectul exercitat de forma „tare” a păstrării tradițiilor (mișcarea *táncház*, turismul *táncház*) asupra culturii de dans din prezent a unui sat din Câmpia Transilvaniei, Dombostelke. În mod special, consider importantă prezentarea influenței acestor schimbări asupra comunității satului, a modul în care schimbările respective influențează și modifică viața cotidiană a satului, relațiile sociale și legăturile localnicilor cu tradiția.

Prezentarea terenului

În Câmpia Transilvaniei, populația maghiară trăiește în diasporă, între sate locuite de români, în localități cu populația preponderent mixtă, începând din secolul al XVII-lea (Kósa–Filep 1980). În comparație cu celelalte regiuni majore ale Transilvaniei, Câmpia Transilvaniei constituie un teritoriu înapoiat din punct de vedere geografic, economic și infrastructural, dar și o regiune în care, în ultimele două-trei secole, simbioza etniilor a contribuit la formarea unei culturi aparte și foarte bogate în elemente arhaice (cf. Kósa 1998: 334; Martin 1995: 110). Pe baza cercetărilor istorice și ecologice se constată faptul că economia și configurația naturală a teritoriului nu și-au revenit nici până în prezent după marile devastări din secolele XVII–XVIII (campanii militare, epidemii, migrații ale popoarelor etc.); regiunea nu a putut ieși din izolare, ba chiar situația s-a înrăutățit după schimbarea de regim (cf. Makkai 2003: 40–61, 119–120; Varga 2011: 20–25). În prezent, la finele procesului de „reruralizare” rămas fără succes, locuitorii satelor trăiesc, în majoritatea lor, din pensia de pe urma muncii prestate în cadrul vechii cooperative agricole, pe care încearcă să o completeze prin strategii deja învechite de cultivare a pământului și creștere a animalelor (cf. Kiss–Molnár–Varga 2011: 8–9).

Știința etnografiei a descoperit relativ târziu, abia la mijlocul secolului XX, cultura tradițională a muzicii și a dansului popular din Câmpia Transilvaniei (despre etapele descoperirii Câmpiei Transilvaniei, vezi Keszeg 2010: 13–17). Însă în prezent se află deja la dispoziția noastră o mulțime de înregistrări sonore și audiovizuale, de notări textuale, de fotografii etc., pe lângă care avem și câteva lucrări sintetice (de exemplu, Martin 1995, vezi capitolele despre dialectul și tipurile de dans din Câmpia Transilvaniei). Unul dintre neajunsurile cercetării constă în faptul că aceasta, datorită interesului acordat notelor arhaice, s-a concentrat în cea mai mare parte asupra situației din trecut, adică cea de acum câteva decenii, asupra practicii dansului care a funcționat aproximativ până la mijlocul sau la sfârșitul anilor 1960, fără să reflecteze asupra metamorfozei radicale a culturii tradiționale, care a început aproape în paralel cu cercetările științifice; de asemenea, ca cercetători, rareori am pus întrebări cu privire la fundalul social al fenomenelor cercetate (cf. Varga 2007: 124). Problema interacțiunii dintre lumea tradițională și cea modernizată apare numai în câteva lucrări¹⁰ – cu toate că, între timp, aceste interacțiuni au remodelat rolul dansurilor tradiționale în satele respective.

Localitatea analizată de mine, Dombostelke, este situată la 40 de km distanță spre nord-est de Cluj, în județul Cluj. Majoritatea populației de aproximativ o mie de locuitori este de etnie maghiară și o minoritate, de etnie română. Locuitorii români se află în contact zilnic cu populația majoritară de etnie maghiară, conviețuirea celor două etnii fiind înlesnită de faptul că își vorbesc reciproc limba în mod cursiv (cf. Kiss–Molnár–Varga 2011: 6–7). Ocaziile tradiționale ale dansului și petrecerii comunitare, *dansurile* organizate la sfârșitul săptămânii, au dispărut în anii 1960. Pentru generația de peste cincizeci de ani, care cuprinde cea mai mare parte a locuitorilor satului, singurele ocazii de dans le reprezintă petrecerea cu dans organizată după sâmbra oilor, o dată pe an, și uneori balul de culesul viilor, respectiv participarea la diferitele festivaluri și zile festive ale altor sate. În urma distrugerii cadrelor tradiționale ale învățării dansurilor, tradiția s-a întrerupt. Generația care crește acum dansează deja dansurile de discotecă, aproape complet necunoscute celor mai în vârstă.

10 Studiul Flórei Kovács prezintă schimbarea culturii comunei Sic, devenită cunoscută în cadrul literaturii etnografice și al conștiinței comune a celor implicați în mișcarea *táncház*, survenită la sfârșitul secolului XX, respectiv metamorfoza condițiilor ocaziilor de dans (Kovács 2000). Studiile lui Péter Molnár, bazate pe cercetarea comparativă a culturii de dans tradiționale și a celei modernizate, se ocupă de rolul și funcțiile sociale ale dansului în două sate din Câmpia Transilvaniei (Molnár 2005, 2011). Csongor Könczei pune în lumină schimbările contemporane ale culturii de dans tradiționale în cadrul mai multor studii de specialitate (Könczei 2004a-c).

Restructurarea în timp a ocaziilor de dans, schimbarea compoziției participanților și metamorfoza formelor muzicale și de dans au contribuit la formarea unei prăpastii culturale între cele două generații.

Raporturile dintre *táncház* din Cluj și săteni

Mișcarea folclorică înfiripată în urma înființării primelor *táncház* la începutul anilor 1970 la Budapesta a reușit să stârnească interesul pentru cultura populară a Bazinului Carpatic și dincolo de hotarele Ungariei. *Táncház* din Cluj s-au putut mândri și cu faptul că păstrătorii tradițiilor din satele vecine au fost de obicei oaspeți nelipsiți ai diferitelor petreceri cu dans. În urma creșterii popularității *táncház* din Cluj, fenomenul a început să atragă din ce în ce mai mulți tineri și din satele din Câmpia Transilvaniei. Tinerii veniți de la Dombostelke, Buza, Sic și Vișea au descoperit în *táncház* din Cluj un mediu receptiv în care cunoștințele lor și sistemul de relații pe care l-au adus cu ei din mediul rural au contribuit la creșterea prestigiului lor personal. Acest lucru a înlesnit și din punct de vedere emoțional integrarea lor în societatea urbană. Trebuie să menționăm aici și rolul jucat de casele dansului popular în asigurarea coeziunii sociale: membrii generației mai în vârstă, care uneori încă păstrau portul popular, au reușit să găsească un prilej comun de distracție cu tinerii din mediul urban, intelectuali, liceeni, studenți la școli superioare sau universitari și muncitori.

Personalitățile remarcabile ale *táncház* din Transilvania (Zoltán Kallós, Ádám Könczei etc.) au cultivat relații bune cu cercetătorii și cu dansatorii populari din Ungaria, care, de cele mai multe ori, au ajuns cu ajutorul lor în satele maghiare păstrătoare ale tradițiilor din Câmpia Transilvaniei.¹¹ Începând de la mijlocul anilor 1980, numărul celor interesați a crescut încontinuu.

11 Andrásfalvy 1993: 45–47. Numeroși membri ai generației formate de aceștia s-au mutat în Ungaria începând de la finalul anilor 1980 (cf. <http://www.hagyományokhaza.hu/oldal/1740/>). Puterea comunistă a început să restricționeze și să interzică treptat fenomenul *táncház* din Transilvania începând de la mijlocul anilor 1980. Majoritatea persoanelor implicate în mișcarea *táncház* s-au mutat în Ungaria, iar cei rămași în Transilvania au renunțat, în mare parte, la stilul de viață asociat cu această instituție. Cei care au contribuit la repornirea *táncház* au fost nevoiți să creeze baze noi pentru acestea, începând din anul 1990, într-un context social și politic schimbat.

Turismul asociat fenomenului *táncház*

În urma creșterii în popularitate și a dobândirii statutului internațional de către mișcarea de tip *revival* centrată pe *táncház*, folclorul transilvănean a devenit o atracție turistică internațională. După schimbarea de regim din anul 1990, turiștii străini, îndeosebi cei din Ungaria, echipați cu camere foto și de filmat, au devenit participanții obișnuiți la evenimentele de divertisment organizate în satele locuite preponderent de maghiari (de exemplu, în satul Sic din Câmpia Transilvaniei sau în Mera din zona Călatei).¹² Începând din anul 1992 și până în prezent au fost organizate numeroase tabere de artă populară, una dintre cele mai cunoscute fiind tabăra de dansuri populare din Câmpia Transilvaniei, organizată în satul natal al lui Zoltán Kallós, Răscruci.

Asocierea folclorului cu turismul reprezintă un fenomen cunoscut în întreaga lume. Începuturile acestei asocieri în România datează din perioada descoperirii tradițiilor populare și a folclorului pe scară socială mai largă decât strict mediile intelectuale, la începutul secolului XX (Fejős 1992: 338). Exploatarea tradițiilor populare în scopuri turistice este deosebit de răspândită mai ales în Europa de Est, unde localnicii sunt capabili să prezinte tradiții populare care diferă semnificativ de cultura burgheză occidentală, fiind, prin urmare, suficient de exotice pentru turiștii din Europa Occidentală.¹³ Zoltán Szabó distinge trei forme principale ale turismului asociat cu *táncház*:

- **direct**, pe parcursul căruia „turistul specializat” cunoaște folclorul „autentic” în propriul lui mediu;
- **tranzitiv**, în cazul căruia folclorul „autentic”, scos din mediul lui tradițional, poate fi cunoscut de către spectatori, ca producție scenică. În acest caz, „turiștii” sunt, de fapt, tocmai sursele;

12 În urma intensificării și a răspândirii turismului asociat cu *táncház*, prestigiul câte unei nunți din Sic sau al cântăritului oilor de la Mera era crescut și de numărul cercetărilor etnografi și al turiștilor prezenți la eveniment.

13 Zoltán Fejős consideră Ungaria una din puterile mondiale în domeniul folclorului, în cazul căreia problema autenticității se pune și mai acut. Deseori, această situație poate deveni anacronică, dat fiind faptul că întâlnirile dintre turiști și artiștii populari, respectiv interacțiunile acestora contribuie la formarea unei situații noi, diferite de cea tradițională (cf. Fejős 1992: 338, 343). Din acest punct de vedere devin importante oportunitățile turistice asigurate de *táncház* și de petrecerile de dans, în cadrul cărora oaspeții devin participanți activi și co-creatori ai evenimentelor. Toate acestea oferă posibilitatea întâlnirii culturale dintre părți de același rang și șansa învățării reciproce (cf. Fejős 1992: 344).

- **indirect**, în cadrul căruia deja nu sursele însele sunt cele care transmit folclorul, ci persoanele care au învățat direct (sau indirect) de la aceste surse. Din această cauză, în prezent se poate vorbi mai curând despre transmiterea folclorismului (Szabó 2006: 180).

Raporturile dintre cei implicați în mișcarea *táncház* și localnicii din Dombostelke

După începuturile descoperirii și ale documentării științifice a culturii dansului popular de la Dombostelke (anii 1960), respectiv în urma înființării *táncház* din Cluj (1977) (Könczei 2004b: 78), dansatorii din Dombostelke (tineri și mai în vârstă deopotrivă) au stabilit relații bune cu cercetătorii, coreograful și cu cei implicați în mișcarea *táncház*, atât din Cluj, cât și din Ungaria. Posibilitatea păstrării contactului a fost sprijinită de mai mulți factori:

- Dombostelke se situează în apropierea orașului Cluj. Din cauza necesității de a satisface cerința pentru forță de muncă în urma industrializării crescute începând din anii 1970 din România, și cursele de autobuz regionale dintre Cluj și Dombostelke au devenit mai frecvente.

- Localnicii din satul Dombostelke veniți la oraș pentru a munci sau ca să studieze au format o parte importantă a publicului rural al caselor de dansuri populare din Cluj. Datorită atitudinii dezghețate și comunicativității lor, aceștia s-au împrietenit rapid cu ceilalți tineri implicați în mișcarea *táncház*. Astfel, în anii 1980, lăutarii de la casa dansului popular din Cluj au ajuns să cânte la Dombostelke cu prilejul balurilor locale.

- Cercetătorul etnograf clujean Zoltán Kallós, originar din Răscruți, a ajuns să conducă cercetări la Dombostelke încă de la începutul anilor 1950, sprijinindu-se și pe relațiile de rudenie care îl legau de acest sat. Prin mijlocirea sa, mai multe grupuri interesate din Transilvania și din Ungaria au ajuns la Dombostelke.

- Stabilirea relației nu a fost pusă în dificultate de bariere lingvistice, dat fiind faptul că majoritatea locuitorilor satului erau de etnie maghiară și limba maghiară era vorbită la un nivel bun și de locuitorii români.

- Începând de la mijlocul anilor 1970, regimul comunist din România a interzis primirea de oaspeți în case particulare. Din acest punct de vedere, este important și faptul că la Dombostelke nu a existat post de poliție, astfel încât vizitatorii au avut posibilitatea de a se mișca relativ liber în sat (cf. Molnár

2011: 67–69). Vizitele turiștilor interesați de *táncház* au devenit din ce în ce mai frecvente începând din anii 1980, în special cu ocazia petrecerilor cu muzică și dans (printre care mai ales nunțile). Turiștii asociați cu fenomenul *táncház* din Ungaria i-au căutat, în primul rând, pe specialiștii în artele populare, pe dansatorii de renume, respectiv – datorită ușurinței în stabilirea de contacte – pe rudele de la țară ale cunoștințelor lor de la casele dansului popular din Cluj. Deși cazarea vizitatorilor din Ungaria a fost interzisă, mulți localnici și-au asumat și acest risc de dragul cultivării relațiilor de rudenie și de amicitie.¹⁴ În baza caracteristicilor sistemului de relații prezentat mai sus, în cadrul satului a început să se contureze deja cercul localnicilor aflați într-un contact aproape permanent cu cercetătorii și cu cei implicați în mișcarea *táncház*.

Cultura dansului din satul Dombostelke oferă numeroase exemple pentru toate cele trei variante menționate ale turismului asociat cu fenomenul *táncház*. Turismul *direct* legat de acest fenomen este atestat cu prilejul balurilor tradiționale și al petrecerilor cu dans la care participă și oaspeți din afară, interesați de cultura rurală,¹⁵ care urmăresc și eventual documentează evenimentele, dar pot să participe și activ la petrecere. Evenimentele politice și sociale ale anilor 1990 au adus schimbări și în acest plan. Turismul *direct* a devenit tot mai intens, dar a apărut și varianta *tranzitivă* a turismului de acest tip: cei implicați în mișcarea *táncház* au început să ducă cu ei din ce în ce mai mulți cântăreți și dansatori în taberele de dansuri populare și la diferitele festivaluri. În ultimul deceniu, acest tip de turism *tranzitiv* a exercitat o influență importantă asupra sistemului de relații sociale al satului. Dansatorii populari păstrători ai tradițiilor au început să fie invitați din ce în ce mai des la diferite festivaluri și în taberele de dansuri populare organizate în Transilvania, în Ungaria, dar și în alte țări.¹⁶ Cele două „drumuri” menționate conduc la turismul *indirect*. Începând din anul 1990, tradițiile de dans din Dombostelke pot fi întâlnite tot mai des în cadrul *táncház* urbane, precum și în cadrul unor coregrafii cu forme adaptate pentru scenă.

14 Din acest punct de vedere, a reprezentat un factor important și faptul că primirea de oaspeți a fost privită (și continuă să fie privită până astăzi) ca o chestiune de prestigiu social în rândul sătenilor, prestigiul fiind încă și mai mare în cazul unor vizitatori din patria-mamă.

15 De regulă, dansatorii populari amatori, studenții de la etnografie, conducătorii unor ansambluri de dansuri populare, respectiv interpreții de muzică populară.

16 Menționez doar câteva dintre acestea, fără pretenția exhaustivității: dansatorii păstrători ai tradițiilor din Dombostelke au participat la *Întâlnirea Națională Táncház și la Târgul Meșteșugarilor* din 2007 organizat în Budapesta, apoi în anul 2008 au fost, pentru mai multe zile, invitații unui curs de dansuri populare din Szeged și continuă să fie prezenți, an de an, la *Festivalul de Folclor din Câmpia Transilvaniei*, din Gherla.

În prezent, contactul dintre localnicii din Dombostelke și cei implicați în mișcarea *táncház* reprezintă deja o realitate cotidiană. Cercul surselor frecventate de cercetătorii etnografi s-a consolidat. Pe lângă factorii menționați mai sus, cauzele acestui fapt sunt multiple:

– Persoanele care își pot permite să se elibereze de sub povara muncilor rurale pentru mai multe zile sunt puține, iar pentru cei mai în vârstă călătoria lungă și oboșitoare este grea. De numeroase ori, locul lor este luat de membrii generației mai tinere, printre care dansatorii buni sunt mai puțini.

– La rândul lor, și considerentele practice joacă un rol important. Deseori sunt invitați dansatorii care dețin mașină proprie. În aceste cazuri, rudele și prietenii șoferului au, desigur, prioritate în formarea grupului.

– De regulă, femeile au acces la ocaziile de dans prin intermediul bărbaților, aceștia fiind cei invitați (deseori chiar nominal) să susțină spectacole sau să predea dansuri populare. Bineînțeles că aceștia își aleg ca însoțitori soțiile, frații sau rudele.

– Pe lângă relațiile de rudenie, în alegerea dansatorilor joacă un rol important și bunele relații sau prietenia dintre invitați:

„Márton [cârciumarul] ăsta, soțul lui Gizi, ăsta nu este un dansator bun. Dar tot a fost chemat, pentru că cei din Ungaria tot umblă la cârciuma lui...”¹⁷

Acest grup al locuitorilor satului s-a organizat parțial în baza unui sistem extern de relații (rudele și cunoștințele publicului de *táncház* din Cluj, sursele „desemnate” în baza cunoștințelor lor speciale), iar parțial în baza unui sistem intern de relații (vecinii și prietenii celor de mai înainte etc.).

Schimbări în repertoriul de dansuri și în prezentarea formală a dansurilor

Datorită influenței interesului folcloric pentru cultura țărănească a dansului și a mișcării de tip *revival* a *táncház* căreia aceasta i-a dat naștere, încercările de păstrare conștientă a diferitelor elemente ale tradiției au început să se manifeste (și) la Dombostelke. Sprijinindu-se pe relațiile sale de rudenie, dar și pe relațiile stabilite pe parcursul culegerilor sale de folclor, Zoltán Kallós a reușit să organizeze un ansamblu de dansuri populare compus din tineri originari din

17 Femeie de 66 de ani, culegerea lui Kata Stein din data de 23 aprilie 2007, Dombostelke.

satul Dombostelke ajunși la Cluj și implicați în mișcarea *táncház* (cf. Molnár 2011: 67–68). Membrii ansamblului au participat în repetate rânduri la marile festivaluri folclorice din România.¹⁸ Pe baza indicațiilor lui Kallós, dansatorii născuți în anii 1960 au reînvățat *țigăneasca rară*, care nu mai era dansată de generația născută în anii 1940, precum și *dansul în patru*, dansat ca făcând parte din tradiția locală ultima dată de cei născuți în anii 1920.¹⁹ Începând din anii 1970, tinerii care au frecventat *táncház* urbane se remarcă în cadrul generației lor în privința cunoștințelor de dans. Mișcările folosite de colegii lor de generație (treccerea dintr-o parte în alta, învârtirea, aruncarea după spate o singură dată și învârtirea sub braț) sunt executate și de ei în același fel – deseori într-un mod greoi –, însă pe lângă acestea folosesc și numeroase alte motive (de exemplu, figurile lovirii cu palma), cunoscute numai de generațiile precedente și au adus cu ei din casele de dansuri populare urbane chiar și motive care nu au fost folosite mai înainte la Dombostelke (de exemplu, învârtirea cu două mâini). Începând din anii 1990, cunoaștem și anumiți dansatori populari păstrători ai tradițiilor care au fost invitați în Ungaria și au integrat în dansul lor motive cunoscute pentru prima dată la diferitele festivaluri de dansuri populare sau care au încercat să își însușească noi tipuri de dans. Membrii ansamblului de dansuri populare care a activat în anii 1980 la Dombostelke au dansat, din categoria dansurilor feciorești, „tárnăveana”, aflată încă în perioada sa de înflorire. Din cauza dificultăților legate de tehnica dansului, membrii acestui ansamblu nu au mai reînvățat „fecioresca deasă”. Dansurile de perechi de societate considerate netradiționale din punctul de vedere al canonului folcloristicii și al mișcării *táncház* nu au fost dansate nici pe scenă, nici acasă, la balurile organizate de ei.

Spre sfârșitul anilor 1990, prestigiul intern al culturii de dans tradiționale a crescut simțitor la Dombostelke, ceea ce a contribuit și la creșterea în importanță a păstrării tradițiilor. Dansatorii mai în vârstă, cunoscători ai unui repertoriu bogat de motive, au devenit celebri foarte repede – întrucât aceștia au fost invitați la înregistrările video și la festivaluri, respectiv ei au fost cei de la care tinerii din oraș au învățat dansurile. În același timp, de multe ori tinerii de vârsta adolescenței nici nu mai încearcă să execute public dansurile tradiționale,

18 Acest fapt este atestat de înregistrările realizate de Institutul de Muzicologie al Academiei Ungare de Științe, Secția de dansuri populare, la întâlnirile caselor de dansuri populare din Odorheiu Secuiesc din anii 1981 și 1982 (MTA ZTI Ft. 1113, 1143), precum și de diferite articole de ziar (Kelemen F. 1982).

19 Potrivit amintirilor membrilor grupului de dansuri populare, aceștia nici nu au mai avut ocazia să vadă în sat dansul în patru (*négyes*), care a dispărut treptat și din repertoriul de dansuri al nunților până la mijlocul anilor 1940.

pentru că le este rușine în fața oaspeților, dintre care majoritatea – fiind vorba despre tineri socializați în cadrul unor ansambluri de dansuri populare – știu mult mai bine să danseze decât ei înșiși. Din cauza interesului deseori unilateral al vizitatorilor satului implicați în mișcarea *táncház*, nu se leagă niciun fel de relații între aceștia și tinerii satului (cu toate că sunt de vârstă apropiată), ceea ce uneori nu este privit cu ochi buni de tineretul local.

„Nu te supăra, Sanyi, dar și tu îi cauți mereu numai pe bătrâni... Vin ăștia din Ungaria și nici nu se uită la noi. Ca și cum noi nici nu am fi. Mare noroc că tu încă ne mai saluți... [râde]”²⁰

Astfel, în mod paradoxal, interesul pentru tradiție exercită mai degrabă o influență negativă asupra supraviețuirii acestor tradiții în rândul tinerilor.

Influența exercitată asupra organizării de dansuri

Mișcarea *táncház*, care se leagă de numele lui Zoltán Kallós, a avut ca efect și faptul că tinerii ajunși în mediul urban, care tocmai încercaseră să scape de caracteristicile lor culturale rurale, considerate „retrograde”, au început să privească aceste caracteristici într-o altă lumină. Astfel, mulți tineri dintre cei originari din Dombostelke au început să se îndrepte spre propriile tradiții, iar printre membrii reprezentativi ai acestei generații s-au găsit și tineri care, în baza tradițiilor lor familiale, au fost dansatori foarte buni. În acest moment, ei au fost cei care au devenit „garanții tradițiilor” și care, deloc întâmplător, au continuat și tradiția *chezășiei* (*kezesség*). Începând din anii 1990, persoanele menționate au constituit cel mai important sprijin al cercetătorilor și al vizitatorilor implicați în mișcarea *táncház* din Ungaria, care au vizitat satul. În mai multe rânduri, aceste persoane au ajutat la organizarea unor evenimente de dans locale și au organizat cu diferite ocazii (festivaluri de dansuri etc.) ansambluri de dansuri populare alcătuite din dansatorii mai buni ai satului. Se poate spune așadar că și-au continuat activitatea de organizatori de dansuri sub formă de *revival*. Continuitatea asigurată de folclorism a fost, așadar, cea datorită căreia instituția *chezășiei* nu a dispărut nici până în prezent: ocaziile de dans devenite între timp foarte rare (sâmbra oilor, baluri), cu prilejul cărora muzica este asigurată de lăutari tocmiți, sunt organizate până astăzi de așa-numiții *chezași*.

20 Bărbat de 18 ani, culegerea lui Sándor Varga din data de 7 ianuarie 2000, Dombostelke.

Influența exercitată asupra relațiilor sociale din Dombostelke

Mai sus am menționat faptul că, de regulă, cu prilejul organizării câte unei călătorii în grup (de exemplu, turnee în Ungaria), alegerea surselor etnografice în domeniul dansului este influențată, pe lângă cunoștințele lor de dans, de relațiile de rudenie și de prietenie, de factori practici ai organizării evenimentului, de criterii legate de sexul participanților la eveniment sau de generațiile cărora aceștia le aparțin. În același timp, satul este plin de dansatori talentați care nu au participat niciodată la festivaluri sau la alte manifestări culturale în calitatea de dansatori. Majoritatea acestor persoane sunt femei ai căror soți nu sunt dansatori populari. Există însă și în categoria bărbaților dansatori care nu ajung în atenția celor interesați de dansurile populare, fiindcă nu fac parte dintre rudenii dansatorilor „descoperiți” în perioada precedentă.

În anul 1995, câțiva dintre membrii ansamblului de dansuri populare „Lajta” din Mosonmagyaróvár (Ungaria) ne-am angajat să aducem dansatori din Dombostelke în Ungaria. Împreună cu lăutarii însoțitori, am prevăzut cam patruzeci de invitați. Organizarea ansamblului am lăsat-o în seama a două cunoștințe locale. Drept rezultat, din cele șaisprezece perechi de dansatori din Dombostelke, cinci perechi abia dacă știau să danseze sau dansau la un nivel foarte scăzut. Acești „dansatori populari” erau fie rudele sau vecinii organizatorilor, fie persoane aflate în relații de muncă cu organizatorii.

Pe baza altor cazuri similare, a devenit foarte clar faptul că, în cadrul sistemului intracomunitar, nu întotdeauna nivelul cunoașterii dansului constituie criteriul principal în alegerea „dansatorilor” – și mai ales în cazul femeilor.

Antagonismele prezentate mai sus dintre sistemul de relații extern și cel intern au condus la numeroase situații de conflict în interiorul unor familii din Dombostelke. Iată declarația unui bărbat provenit din una dintre cele mai cunoscute familii de dansatori populari ai satului:

„Știi cum stă treaba? Tanti Kati [sora bărbatului intervievat] era supărată un pic pe noi când am făcut schimb, să vină ea [arată spre soția sa] să danseze cu mine. Ceva tot a fost la mijloc, pentru că nu mai vine pe la noi de atunci. Nu că ar fi supărată, pentru că vorbim, suntem în relații bune. Dar nu i-a plăcut. Cu nenea Dezső [soțul surorii sale, care se mișcă mai stângaci] bineînțeles că nu dansează așa ca și cu mine.”²¹ În cele din urmă, schimbarea perechii de dansa-

21 Bărbat de 59 de ani, culegerea lui Kata Stein din data de 24 aprilie 2007, Dombostelke.

tori a avut o înrâurire serioasă asupra familiei bărbatului dansator. Fiul surorii sale, care la începutul anilor 1990 avea un mic magazin în sat, a concediat-o pe fiica bărbatului (propria sa vară), până atunci angajată a magazinului.

Una dintre femei, a cărei familie a fost vizitată destul de des în prima perioadă (în anii 1970) a mișcării *táncház* de turiștii din Ungaria, s-a îmbolnăvit între timp și dansează tot mai greu. În schimb, soțul ei face parte dintre pușinii care cunosc dansul solo bărbătesc local.

„Apoi eu nu îl mai las pe bărbatul meu să mai plece să danseze. A mai fost el până acum de mai multe ori, nu numai acum. Dar nu-l mai las cu nimeni! Dacă eu stau acasă, apoi să stea și el, gata, asta este. [...] A vrut să o ducă cuscra mea, să vină nenea Péter cu ea. Iar eu am zis că întâlnirea asta *táncház* mă privește pe mine și pe el [soțul ei]! Pentru că noi doi dansăm din '87 și până acum. [...] Fiica mea-i căsătorită cu fratele soției lui Pista [rudă și vecin, cu care a dansat împreună de mai multe ori în trecut]. Sunt cuscre. Și totuși, Pista ăsta este invidios. Și apoi așa a devenit și nea Mátyás [o altă rudă cu care au dansat anterior]. Nici el nu merge, nici nu ne cheamă pe noi [privește spre nea Péter]. Apoi să meargă, nu-i nicio supărare, că tot n-o să găsească pe cineva care să danseze «bărbuncul» așa cum știe el [se referă la dansul lui nenea Péter]. El este singurul din tot satul care știe să danseze așa.”²²

După ce femeia nu l-a mai lăsat pe soțul ei să danseze timp de ani de zile, cei doi s-au îndepărtat treptat de cercul definit de sistemul de relații externe și sunt căutați din ce în ce mai rar de cei interesați. Din această cauză, cei doi au mai multe divergențe cu consătenii lor. Cu prilejul participării la un festival de dans, soții au fost premiați cu o medalie memorială împreună cu un vecin al lor.

„Chiar așa, avem medalia de argint pe care a primit-o [soțul ei]. Iar Pista [vecinul] a primit un bronz. Imaginea de pe medalie arată stema orașului și-i foarte frumoasă. Apoi [...], după ce ne-am întors acasă, mi-a strigat de după gard. [...] M-a jignit, așa că nici acum, că ne-am întâlnit la o înmormântare, nu ne-am mai vorbit. Răposata a fost sora lui mai mare. Și-apoi la înmormântare a fost și el, Mátyás, care stă acolo în vecini, dar nu și-au vorbit. Așa-i când ne vedem, ca mușii. Nu ne mai vorbim. Pista acesta nu ne mai vorbește de vreo zece ani, cel puțin... din cauza acelei medalii. Așa mi-a strigat din grădina lui, de după gard, să ne f...tem medalia, că oricum aia nu-i bună de nimic.”²³ De asemenea, înregistrările realizate despre dansurile din Dombostelke sunt difuzate des de

22 Femeie de 66 de ani, culegerea lui Kata Stein din data de 23 aprilie 2007, Dombostelke.

23 Femeie de 66 de ani, culegerea lui Kata Stein din data de 23 aprilie 2007, Dombostelke.

televiziuni, ceea ce iarăși tulbură relațiile dintre localnici. Acest fenomen este ilustrat de citatul de mai jos:

„Pentru că l-au arătat odată la televizor [pe vecinul ei], acum, cum să zic eu, s-a îngâmfat... Noi suntem deja bătrâni, dar un dans rar mai știm și noi să dansăm, am dansat și valsul, știm și noi două-trei mișcări, cât au dansat ei... – i-am văzut și acum pe scenă, pentru că m-am uitat pe Duna TV. Și eu aș fi știut să dansez atâta, așa operată cum sunt.”²⁴ Problemele nu lipsesc însă nici în sistemul de relații dintre gazde și oaspeți. Câte un dansator popular sau un lăutar mai cunoscut în cadrul mișcării *táncház* este căutat ca sursă de numeroși oaspeți implicați în această mișcare. Primirea acestor oaspeți cere sacrificii materiale mari de la familiile respective.²⁵ Reciprocitatea care este de așteptat în domeniul economiei darurilor și a favorurilor nu funcționează întotdeauna în mod echitabil; orașenii abuzează deseori de ospitalitatea țărănească.²⁶ Acest lucru s-a manifestat cel mai evident cu ocazia nunților organizate între anii 1980 și 2005, care s-au dovedit a fi ocazii excelente pentru cercetătorii și publicul de *táncház* din Ungaria și din Transilvania pentru întâlnirea cu dansurile tradiționale din Dombostelke în funcția primară a acestora și pentru exersarea dansurilor respective. Potrivit unor evocări, dar și din propria mea experiență, s-a întâmplat foarte des ca oaspeții din străinătate să sosească fără nicio invitație sau discuție prealabilă. În cazul fiecăreia dintre cele treisprezece nunți observate de mine s-a întâmplat ca unii oaspeți veniți prin filiera *táncház* să părăsească „discret” nunta înainte de adunatul darurilor mirilor (*mutatás*),²⁷ pentru a se întoarce după câteva ore. Astfel, spre

24 Femeie de 66 de ani, culegerea lui Kata Stein din data de 23 aprilie 2007, Dombostelke.

25 Aceste vizite au loc, de regulă, în perioada de vară, în care muncile câmpului îi împovărează cel mai mult pe țărani.

26 Iată și două exemple pentru ilustrarea celor afirmate mai sus. În vara anului 2000, numărul oaspeților veniți din diferite orașe ale Ungariei în casa unui bărbat din Sic, cunoscut ca dansator popular și cântăreț, a crescut la doisprezece deja în ziua a treia a Zilelor Sicului, manifestare care se întinde pe durata unei săptămâni. Din discuția purtată cu membrii familiei a reieșit faptul că fiecare dintre acești oaspeți a venit fără să fi anunțat în prealabil familia, iar după trecerea săptămânii aproape că a dispărut fără urmă. În vara anului 1998 un grup de turiști maghiari din Slovacia au venit la Sic pentru a participa la o nuntă țărănească. După ce au fost tratați ca oaspeți timp de două zile, fără să mai aștepte nunta propriu-zisă și însușindu-și mai multe rânduri de haine tradiționale, grupul a dispărut. Din fericire, cazurile similare celui din urmă sunt mai rare.

27 La nunțile din Dombostelke, în jur de miezul nopții se face o pauză. În timpul acesteia, fărtații trec pe la fiecare masă cu o găleată sau cu un lighean în mână și solicită cadoul sau suma de bani destinată tinerei perechi. Numele donatorului și suma de bani (câți bani anume „arată” invitatul respectiv) sunt strigate cu voce tare.

sfârșitul anilor 1980, vizitatorii veniți prin filiera *táncház* la Dombostelke erau deja pomeniți cu porecla de *kudus* (variantă dialectală a cuvântului maghiar *koldus*, cu semnificația de „cerșetor” – N.a.), iar începând de la mijlocul anilor 1990, organizatorii nunților au pregătit de dinainte o masă separată pentru vizitatorii din Ungaria (cunoscuți sub denumirea de *idegenyek*, „străinii”),²⁸ pe care fărtații care adună darurile au vizitat-o chiar de două ori, iar cu prilejul adunării darurilor (*mutatás*) câțiva au controlat și împrejurimile pentru a-i invita înăuntru pe cei ieșiți la aer.

În numeroase cazuri s-a observat și lipsa completă a adaptării la normele societății locale.²⁹ Următorul citat conține exemplul cel mai pregnant al acestui fenomen:

„Și nea Béla a făcut figuri [aici în sensul de „a face glume”.] [...] Așa face el când bea. Apoi a tot făcut figuri la japonez [a glumit cu un cercetător etnograf din Japonia]. Ş-apoi japonezul s-a gândit că nea Béla vrea să-l lovească și i-a dat o palmă. [...] /Ce-a făcut?/ La o nuntă... [...] [În familia Nagy] au obiceiul ăsta că fac figuri când se îmbată. Apoi și nea Béla i-a făcut figuri la japonezul acela. Iar ăla [japonezul] s-a gândit că vrea să-l lovească. Așa că i-a dat una [lui Béla Nagy], de a și leșinat.”³⁰ Potrivit experienței mele, gazdele de la Dombostelke sunt chiar foarte atente la reciprocitatea manifestată în domeniul favorurilor. Până când nu am cunoscut mai temeinic bazele sistemului de relații sociale ale localnicilor din Dombostelke, normele de comportament asociate cu acestea și obiceiurile legate de primirea oaspeților – mai ales în primii cinci ani ai cercetărilor mele –, eu însumi am ajuns de mai multe ori în situații foarte neplăcute.³¹ Cultivarea sistemului de relații stabilite cu localnicii

- 28 De regulă, aceasta era masa cea mai apropiată de trupa de lăutari. Oaspeților li s-a comunicat acest lucru prin trimiterea la faptul că „de aici vor auzi muzica populară mai bine”. De fapt, cei implicați în mișcarea *táncház* au putut fi ținuți sub observație mai bine la această masă.
- 29 Acest fenomen poate fi observat cel mai bine în taberele de vară de dansuri populare. Oaspeții veniți de peste hotare constituie o unitate culturală distinctă timp de o săptămână în cadrul satului („cei cu tabăra”), care își păstrează propriul sistem de relații și norme cu caracter urban. Localnicii care vizitează tabăra sunt cei care se acomodează la aceste norme străine. În asemenea condiții, experimentarea obiceiurilor locale și a „alterității” devine aproape imposibilă. (Experiențele mele în legătură cu acest fenomen provin din taberele de dansuri populare organizate la Sâncraiu, Sic și Răscruți.)
- 30 Bărbat de 75 de ani, culegerea lui Sándor Varga din data de 10 mai 1997. Trebuie menționat și faptul că persoana respectivă, bărbatul cu numele de Béla Nagy, avea deja peste 70 de ani la acea dată.
- 31 Cu prilejul primei mele vizite, în vara anului 1994, după ce ne-am întors dintr-o excursie împreună cu tovarășii mei de drum, am observat că gazda noastră curioasă, o femeie din sat, ne cotrobăise prin bagaje. Pe deasupra, nici nu ne-am găsit câteva obiecte de uz personal în

nu este de atunci complet lipsită de dificultăți – pe lângă relațiile de prietenie sincere, „exprimarea recunoștinței” pentru câte un favor din partea localnicilor poate necesita mult timp, multă energie și sacrificii financiare.

Se conturează astfel, desigur, o imagine foarte unilaterală despre relația dintre vizitatorii veniți prin filiera *táncház* și localnicii din Dombostelke. De adevăr ține și faptul că numeroase persoane interesate de dansurile populare, atât din Transilvania, cât și din Ungaria, cultivă relații foarte bune cu familiile din Dombostelke. În ultimele decenii, din acest sistem de relații s-au născut mai multe colaborări, prietenii sincere și chiar căsătorii.

Influența exercitată asupra culturii locale

În zilele noastre, manifestările locale, petrecerile cu dans tradițional nu mai sunt organizate din interior, prin efortul propriu al localnicilor, ci din exterior, prin mijlocirea interesului extern. Exemplul cel mai ilustrativ este sâmbra oilor, organizată în fiecare primăvară, de ziua Sfântului Gheorghe sau, mai precis, la sfârșitul de săptămână cel mai apropiat de această zi. Aceasta este ziua în care oile sunt scoase la pășune pentru prima dată în anul respectiv. Înainte de aceasta se măsoară însă nivelul producției de lapte al oilor pentru a stabili drepturile fiecărei gazde de a mulge oile ținute într-o singură turmă pe parcursul verii. Obiceiul are o importanță foarte mare în viața comunității și din punct de vedere economic. La sfârșitul zilei, măsurușul laptelui este urmat de o petrecere cu muzică și dans.

Începând din anul 2003 s-a întâmplat de mai multe ori ca cei implicați în mișcarea *táncház* din Ungaria să tocmească lăutari pentru petrecerea care ur-

seara aceea. Înfuriați, fără să ne gândim prea mult, ne-am mutat imediat la o altă familie. Bineînțeles că vestea s-a răspândit în tot satul, ceea ce a însemnat o rușine uriașă pentru familia implicată. Înainte să plecăm acasă, în timpul împachetării am găsit însă obiectele despre care am crezut că au fost furate, ceea ce am și comunicat imediat noilor gazde. Acest lucru însă nu a mai ajutat. Nici astăzi nu m-ar încânta ca cineva să îmi cotrobăie prin bagaj. Știind însă deja cum trebuie comunicată o eventuală mutare celor două familii implicate, respectiv celor interesați, și știind cât anume poate fi povestit despre anumite evenimente și cui anume, mai târziu am reușit să tratez mult mai bine situațiile delicate de felul acesta. Fără falsă modestie, îndrăznesc să afirm că păstrez relații bune cu cei din Dombostelke – trebuie să adaug însă și că femeia respectivă nu m-a iertat nici până astăzi.

mează după sâmbra oilor.³² În anul 2007, împreună cu studenții mei de la universitate, am putut fi martorii modului în care petrecerea de seară se desfășoară în urma organizării de către străini, respectiv, în anul 2008, la turnura luată de evenimente în lipsa acestei organizări externe.

În primul caz, organizatorul principal, așa-numitul chezaș [*kezes*] al celui *táncház* de seară, a fost un vizitator entuziast din Ungaria. El a fost cel care a tocmiț lăutarii și comunitatea gazdelor cu oi [*turma*]³³ a luat în considerare părerea sa cu privire la data sâmbrei oilor. Cu ocazia petrecerii cu dans, participații la sâmbra s-au distrat până dimineața în crășma locală, într-o atmosferă încinsă, petrecerea lor fiind documentată meticolos de către vizitatorii din Ungaria în calitatea sa de datină strămoșească pe cale de dispariție. Într-adevăr, am putut fi martorii unui eveniment cu prilejul căruia localnicii din Dombostelke folosesc elementele proprii tradiții a dansului popular în mediul tradițional și cu funcția originară a dansurilor respective. Pe parcursul petrecerii a ieșit însă la iveală în repetate rânduri faptul că, în lipsa priceperii necesare și a pregătirii prealabile, *chezașul* a comis numeroase greșeli: 1. Nu a organizat masa convenită pentru lăutari, motiv pentru care aceștia s-au revoltat și nu au mai vrut să cânte. Situația a trebuit să fie salvată de cunoștințele locale ale chezașului, obligate să își asume o povară cam prea mare în organizarea petrecerii. 2. *Chezașul* venit din Ungaria nu cunoștea comunitatea locală a gazdelor cu oi, astfel încât nu a știut cine are dreptul să participe la petrecere și cine nu. O parte dintre gazdele care nu au putut să danseze din cauza mulțimii de oameni adunați s-au întors acasă, după care, a doua zi, aceștia au cerut înapoi o parte din suma plătită pentru acoperirea cheltuielilor sâmbrei de la gazdele aflate în relații bune cu turiștii veniți în sat prin filiera *táncház*.

Despre organizarea sâmbrei din anul 2008 circulau informații diferite și nu se știa nici data exactă. După convorbirea telefonică purtată cu localnicii din Dombostelke, am pornit la drum cu mare curiozitate în ziua stabilită. Spre marea noastră surpriză, gazda noastră ne-a primit cu întrebarea dacă noi suntem organizatorii petrecerii care urmează după sâmbra oilor. În ziua evenimentului, localnicii

32 Începând din anii 1970, gazdele din Dombostelke au început să tocmească din ce în ce mai rar trupe de lăutari care să cânte la sâmbra oilor. În cele mai multe cazuri, muzica de dans a fost asigurată cu ajutorul discurilor de bachelită sau al casetelor cu muzică. Ideea reinvierii vechilor petreceri cu muzică populară cântată de lăutari s-a născut în urma interesului din Ungaria, aflat în continuă creștere. Din cauza tarifelor tot mai mari cerute de lăutari, aceste petreceri necesită însă contribuția financiară a celor din Ungaria. Primele sâmbre de la sfârșitul anilor 1990 au avut loc într-o atmosferă atât de bună, încât faima petrecerii s-a răspândit larg în cadrul mișcării *táncház* și petrecerea a început să atragă din ce în ce mai mulți vizitatori.

33 Din cuvântul românesc „turmă”, folosit pentru grupul de oi. Cei de la Dombostelke numesc așa și comunitatea gazdelor care țin oi.

încă nu era siguri dacă lăutarii din Pălatca vor veni sau nu să cânte. Când s-a aflat faptul că noi nu i-am tocmit pe lăutari, localnicii din Dombostelke au căutat CD-uri și casete cu muzică, pentru ca sâmbra oilor să nu treacă fără petrecere.

Sâmbra oilor din anul 2009 s-a terminat cu o altă lecție. În urma experienței anilor precedenți, mai multe persoane din Ungaria, implicate în mișcarea *tánc-ház*, s-au solidarizat și au stabilit telefonic cu gazdele cu oi din Dombostelke data sâmbrei. Costurile de deplasare și onorariul lăutarilor ar fi trebuit să fie plătite de turiștii din Ungaria, iar masa convenită ar fi trebuit să fie asigurată de localnici. Înainte cu o săptămână de data stabilită a evenimentului sună telefonul: sâmbra oilor avusese loc deja la sfârșitul săptămânii precedente. După cum a reieșit mai târziu, gazdele cu oi s-au împărțit în două grupuri: o parte dintre ei (grupul în care s-au aflat mai mulți dansatori) ar fi vrut să se țină de înțelegere, pe când cealaltă parte, mai mică, ar fi dorit să organizeze sâmbra la data apropiată de Paștele românesc, când ar fi avut ocazia să vândă mieii la un preț bun. Cum este și de înțeles, ei au considerat acest lucru mai important decât relațiile bune cu cei interesați de *tánc ház*. Reprezentantul lor a cutreierat întregul sat spunându-le oamenilor ca „[...] nouă să nu ne zică trăistarii din Ungaria când să ținem sâmbra oilor la Dombostelke”,³⁴ mesaj cu ajutorul căruia a și reușit să atragă de partea sa majoritatea localnicilor, astfel încât data sâmbrei oilor a fost mutată cu o săptămână mai înainte. Cele câteva familii care au cultivat relații bune cu turiștii de *tánc ház* din Ungaria s-au supărat și au părăsit comunitatea gazdelor cu oi. În urma acestei disensiuni, efectivul *turmei* de la Dombostelke a scăzut considerabil și s-au îngrădit și funcțiile acesteia. (Bunăoară, a scăzut puterea de coeziune a acestei instituții în cadrul societății locale.)

Așadar, în acest caz, efectul exercitat de interesul extern are un dublu caracter: pe de o parte, pe termen scurt, poate contribui la supraviețuirea unei datini populare, pe de altă parte însă, acest interes poate și deteriora coeziunea internă a comunității satului, punând în dificultate atingerea propriului obiectiv („păstrarea” tradiției).

Încetul cu încetul, sâmbra oilor capătă o funcție nouă. În timp ce mai înainte evenimentul exprima solidaritatea între gazdele cu oi, în prezent petrecerea a ajuns să prezinte tradițiile locale vizitatorilor veniți din afară, interesați de dansurile populare, contribuind la consolidarea relației dintre câteva persoane selectate din comunitatea satului și turiștii veniți prin filiera *tánc ház*.³⁵

34 Bărbat de 75 de ani, culegerea lui Sándor Varga din data de 15 ianuarie 2010, Dombostelke.

35 Pentru a cita cuvintele lui Béla Bartók: „Arta satului nu poate fi decât o manifestare spontană; în momentul în care cineva ar dori să se amestece și să orienteze această artă în anumite direcții în mod artificial, arta rurală moare.” (Citat de Sárosi 1972: 16).

Concluzii

În cadrul studiului de față, am urmărit să prezint efectul turismului asociat cu fenomenul *táncház* asupra relațiilor sociale ale unui sat din Câmpia Transilvaniei și înrâurirea acestuia asupra prestigiului culturii locale tradiționale.

Intrarea satului Dombostelke în interesul cercetării etnografice, respectiv a cercetării legate de dansurile populare a avut ca efect constituirea unei relații de comunicare bidirecționale, unul dintre elementele ei constitutive fiind comunitatea rurală caracterizată printr-un tip de cultură tradițională, iar celălalt element, grupul celor interesați de această cultură tradițională (cf. Molnár 2011: 67). Informațiile se transmit și își exercită influența în ambele direcții – folclorismul a determinat și continuă să determine membrii comunității rurale din Dombostelke la formularea unor răspunsuri. Comunitatea locală resimte de la bun început, vrând-nevrând, interesul manifestat față de tradițiile sale, alături de inițiativele legate de păstrarea tradițiilor, și reflectează asupra acestora. Prin simplul fapt al interesului manifestat, cercetătorii și culegătorii de folclor amatori veniți să descopere cultura populară tradițională au sădit în mentalitatea colectivă a comunității din Dombostelke ideea prețuirii tradițiilor păstrate și a revigorării tradițiilor uitate (cf. Sándor 2006: 26, 28). Chiar involuntar, localnicii s-au confruntat cu rolul de păstrători ai tradițiilor, determinat de interesul folcloristic. Procesul prezentat atestă faptul că, în urma descoperirii valorii, unele elemente ale tradițiilor dispărute pot fi reintegrate în viața comunității, însă funcția acestora trece printr-o schimbare importantă. Totodată, sistemul de relații format în urma interesului urban și creșterea în prestigiu a cunoștințelor tradiționale a influențat în mare măsură și nu întotdeauna în sens pozitiv calitatea și intensitatea relațiilor sociale intracomunitare.

În sfârșit, trebuie să constat faptul că în cadrul discursului referitor la turismul asociat cu fenomenul *táncház* acordăm prea puțină atenție eticii relațiilor culturale interpersonale și aspectelor pedagogice ale fenomenelor culturale tradiționale. Or, valoarea estetică și funcția de constituire a comunităților asociate cu aceste fenomene pot produce un contrast foarte pregnant cu folclorismul de divertisment și de suvenir turistic (cf. Bausinger 1982: 85, 90; Fejős 1992: 344).

O pereche din Ungaria dansează în port tradițional local la o petrecere de dans din Dombostelke în data de 28 ianuarie 2005.
(Fotografie realizată de Sándor Varga.)

Bibliografie

ANDRÁSFALVY Bertalan

1993 Visszatekintés az 1950-es és 60-as évek néptánc gyűjtéseire. In: Felföldi László (ed.): *Martin György emlékezete. Visszaemlékezések és tanulmányok születésének hatvanadik évfordulójára*. Magyar Művelődési Intézet, Budapest, 41–47.

BABBIE, Earl

2008 *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*, Balassi Kiadó, Budapest.

BAKÓ Boglárka

2004 A terepmunka értelmezése, avagy az etikusság határán. *Kisebbségkutatás* 3. 388–395.

BAUSINGER, Hermann

1982 A folklorizmus-kritika bírálatához. In: Verebélyi Kincső (coord.): *Az újrarendezett nép. Hermann Bausinger válogatott tanulmányai*. Forrásgyűjtemény. *Folcloristica* 7. ELTE BTK Folklore Tanszék, Budapest, 79–95.

EMERSON, Robert M. – FRETZ, Rachel I. – SHAW, Linda L.

1995 *Writing Ethnographic Fieldnotes*. The University of Chicago Press, Chicago.

FAUBION, James D. – MARCUS, George E. (ed.)

2009 *Fieldwork Is Not What It Used to Be*. Cornell University Press, London.

FEISCHMIDT Margit (ed.)

2005 *Erdély-(de)konstrukciók*. Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Budapest–Pécs, 123–142.

FEJŐS Zoltán

1992 Folklor és turizmus. Jegyzet a kultúraközi kommunikáció egy lehetőségéről. In: Mohay Tamás (coord.): *Közelítések. Néprajzi, történeti, antropológiai tanulmányok Hofer Tamás 60. születésnapjára*. KLTE Néprajzi Tanszék, Debrecen, 337–346.

FELFÖLDI László

1998 A tánckutatás és táncoktatás kapcsolata, problémái. In: Karácsony Molnár Erika – Kraiciné dr. Szokoly Mária (coord.): *Hon- és népismeret, néphagyomány az oktató-, nevelőmunkában*. Budapesti Tanítóképző Főiskola, Budapest: 126–128.

1999 Folk Dance Research in Hungary: Relations among Theory, Fieldwork and the Archive. In: Buckland, Theresa J. (ed.): *Dance in the Field. Theory, Methods and Issues in Dance Ethnography*. Macmillan Press Ltd., London, 55–70.

HALMOS Béla

2006 A táncházmozgalomról. In: Sándor Ildikó (coord.): *A betonon is kinő a fű. Tanulmányok a táncházmozgalomról.* Hagyományok Háza, Budapest, 7–22.

HOFER Tamás

1989 Paraszti hagyományokból nemzeti szimbólumok – adalékok a magyar nemzeti műveltség történetéhez az utolsó száz évben. *Janus* VI. (1) 59–74.

JUNKER, Buford H.

1960 *Field Work. An Introduction to the Social Sciences.* The University of Chicago Press, Chicago.

KAPOSI Edit

1956 Néptáncaink gyűjtésének fontossága tánc csoportjainknál és a gyűjtés módszerei. *Fáklya* 6. 34–36.

KASCHUBA, Wolfgang

2004 *Bevezetés az európai etnológiába.* Csokonai, Debrecen.

KELEMEN Ferenc

1982 Néptáncaink szépsége, ereje. *Új Élet* jan. XXV. (2) A Szocialista és Egység Frontja Országos Tanácsának Képeslapja. Marosvásárhely, 13.

KESZEG Vilmos

2010 Az erdélyi Mezőség néprajzi irodalma. In: Keszeg Vilmos – Szabó Zsolt (coord.): *Mezőség. Történelem, örökség, társadalom.* Művelődés, Kolozsvár, 7–52.

KISS Géza – MOLNÁR Péter – VARGA Sándor

2011 A terep bemutatása: Mezőség és Visa. In: Varga Sándor (coord.): *„A visai Kőrös alatt...” Tanulmányok egy erdélyi, mezősegi falu népi kultúrájáról.* Belvedere Meridionale XXIII. 1. 6–9.

KÓSA László

1998 *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920).* Planétás, Budapest.

KÓSA László – FILEP Antal

1980 Mezőség. Szócikk. In: Ortutay Gyula (coord.): *Magyar Néprajzi Lexikon III.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 605–606.

KOVÁCS Flóra

2000 *Változások Szék község életében.* T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy.

KÖNCZEI Csongor

2004a A kolozsvári civilszervezetek mulatsága. In: Könczei Ádám – Könczei Csongor: *Táncház – Írások az erdélyi táncház vonzásoköréből.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 65–69.

- 2004b A Zurboló Táncház – másfél év a huszonötből. In: Könczei Ádám – Könczei Csongor: *Táncház. Írások az erdélyi táncház vonzásköréből*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 77–80.
- 2004c A táncház kulturális paradoxonjai. In: Könczei Ádám – Könczei Csongor: *Táncház. Írások az erdélyi táncház vonzásköréből*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 81–84.
- KÜRTI László
- 1995 Antropológiai gondolatok a táncról. In: Zakariás Erzsébet (coord.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve III*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 137–153.
- LAWLESS, Robert – SUTLIVE, Vinson H. Jr. – ZAMORA, Mario D. (ed.)
- 1983 *Fieldwork. The Human Experience*. Gordon and Breach, New York – London – Paris.
- MAKKAI Gergely
- 2003 *Az erdélyi Mezőség tájékológiája*. Mentor, Marosvásárhely.
- MARTIN György
- 1983 A néptáncok rögzítése és lejegyzése. In: Bodai József (coord.): *Tánc kutatás és tánchagyomány Dél-Dunántúlon*. Népművelési Propaganda Iroda, Budapest, 175–184.
- 1995 *Magyar tánc típusok és tánc dialektusok*. Planétás, Budapest.
- 1998 Táncrögzítés, tánclejegyzés. In: Voigt Vilmos (coord.): *A magyar folklór*. Osiris, Budapest, 590–598.
- MOLNÁR Péter
- 2005 A táncház mítosza és valósága: amit a 21. század néprajzosa Széken talál. In: Feischmidt Margit (coord.): *Erdély-(de)konstrukciók*. Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Budapest–Pécs, 123–142.
- 2011 *A néptáncot átalakították*. Hagyomány és modernizáció egy erdélyi falu tánc kultúrájában. In: Varga Sándor (coord.): *„A visai Kőrös alatt...” Tanulmányok egy erdélyi, mezősegi falu népi kultúrájáról*. Belvedere Meridionale XXIII. 1. 49–76.
- MORVAY Péter
- 1953 *Útmutató népi táncaink gyűjtéséhez*. Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest.
- NAROLL, Raoul – COHEN, Ronald (ed.)
- 1973 *A Handbook of Method in Cultural Anthropology*. Columbia University Press, New York – London.
- NIEDERMÜLLER Péter
- 1992 Új törekvések a magyar néprajzban. In: Mohay Tamás (coord.): *Közelítések. Néprajzi, történeti, antropológiai tanulmányok Hofer Tamás 60. születésnapjára*. KLTE Néprajz Tanszék, Debrecen, 353–369.

PÁLFY Gyula

1990 Útmutató néptáncok gyűjtéséhez. *Honismeret* 2–3 (6 oldalas melléklet).

1991 A különböző filmtípusok és a video alkalmazásának előnyei és hátrányai az archivális célú rögzítésnél. *Zenatudományi Dolgozatok* 1990. 269–272.

PAPP Richárd

1999 Intuitív antropológia. In: Kézdi Nagy G. (coord.): *Tanulmányok Boglár Lajos 70. születésnapjára*. Szimbiózis, Budapest, 98–115.

PESOVÁR Ferenc

1983 Útmutató a néptáncok gyűjtéséhez. (A táncélet). In: Bodai József (coord.): *Táncutató és táncgyűjtés Dél-Dunántúlon*. Népművelési Propaganda Iroda, Budapest, 152–174.

ROYCE, Anya Peterson

1977 *The Anthropology of Dance*. Indiana University Press, California.

RUBY, Jay

1996 Visual Anthropology. In: Levinson, David – Embers, Melvin (ed.): *Encyclopedia of Cultural Anthropology*. Vol. 4. Henry Holt and Co. New York, 1345–1351.

SÁNDOR Ildikó

2006 „Zene és tánc úgy, mint Széken.” A táncház, mint folklorizmus- és művelődési jelenség. In: Sándor Ildikó (coord.): *A betonen is kinő a fű. Tanulmányok a táncházmozgalomról*. Hagyományok Háza, Budapest, 23–39.

SÁROSI Bálint

1972 Élő népzene? In: Sebő Ferenc (coord.): *A táncház sajtója. Válogatás a korai évekből 1968–1992*. Hagyományok Háza – Timp Kiadó, Budapest, 12–19.

SPRADLEY, James P.

1979 *The Ethnographic Interview*. Harcourt Brace Jovanovich College Inc., Orlando.

1980 *Participant Observation*. Harcourt Brace Jovanovich College Inc., Orlando.

STEIN Kata – VARGA Sándor

2010 A táncázás turizmus hatása Dombostelke társadalmi kapcsolataira, és a saját hagyományaihoz való viszonyára. In: Varga Sándor (coord.): *Kései virágkor. Tanulmányok az erdélyi Mezőség tánc kultúrájáról*. Folkszemle, 2010. október. http://www.folkradio.hu/folkszemle/stein_varga_tanchazas-turizmus/

SZABÓ Zoltán

1998 „Indulj el egy úton...” Adatok a táncázás turizmus kérdéséhez. In: Fejős Zoltán (coord.): *A turizmus, mint kulturális rendszer*. Néprajzi Múzeum, Budapest, 169–181.

2006 „Elindultam hosszú útra...” Egy társadalmi csoport utazásai a 20. század utolsó három évtizedében. In: Sándor Ildikó (coord.): *A betonon is kinő a fű*. Hagyományok Háza, Budapest, 161–182.

TARI János

2002 *Néprajzi filmzés Magyarországon*. Európai Folklór Intézet, Budapest.

VARGA Sándor

2007 Néptánckutatás az erdélyi Mezőségen. *Művelődés* LX. (6–9) 122–124.

2011 Az erdélyi Mezőség a középkortól napjainkig. In: (VARGA Sándor coord.): *„A visai Kőrös alatt...” Tanulmányok egy erdélyi, mezőségi falu népi kultúrájáról*. Belvedere Meridionale. XXXIII./1–2. 10–31.

VIDÁK Zsófia

2011 A kultúra szövete. A kutatás dilemmái – a kutató hatása a kutatott közösségre. <http://www.felfokon.hu/a-kultura-szovete/2011/08/08/a-kutatas-dilemmai-a-kutato-hatas-a-kutatott-kozossegre>.

WOLCOTT, Harry F.

2005 *The Art of Fieldwork*. Altamira Press, New York.

ZEMPLÉNI András

2000 Hallgatni tudni. A titokról és az etnológus mások életébe való betolakodásáról. *Tabula* 3. (2) 181–214.